

7. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения : уч. пос. для вузов / Ю. А. Клейберг. – М. : Сфера, 2001. – 160 с.

8. Концепція розвитку кримінальної юстиції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/597/2011>.

9. Корытченкова Н. И. Влияние стилей семейных отношений на агрессивность личности ребёнка : дис. ...канд. психол. наук / Н. И. Корытченкова. – М. : РГБ, 2003. – 179 с.

10. Ланцова Л. А. Соціологічна теорія девиантної поведінки / Л. А. Ланцова, М. Ф. Шурупова // Соціально-політичний журнал. – 1993. – № 4.

11. Лукашевич М. П. Соціологія / М. П. Лукашевич, М. В. Туленков. – К., 2006.

12. Мертон Р. К. Соціальна структура та аномія [Електронний ресурс] / Р. К. Мертон. – Режим доступу : <http://socioline.ru/pages/r-merton-sotsialnaya-struktura-i-anomiya>.

13. Волошин М. Особливості девиантної поведінки підлітків у контексті різних стилів сімейного виховання / М. Волошин // Науковий блог Національного університету «Острозька академія». – Режим доступу : <http://naub.oa.edu.ua/2013/osoblyvosti-deviantnoji-povedinky-pidlitkiv-v-konteksti-riznyh-styliv-simejnogo-vyhovannya>.

14. Осипова О. С. Девиантное поведение / О. С. Осипова // Социс. – № 9.

15. Правознавство : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, О. О. Підпригора ; за ред. В. В. Копейчикова, А. М. Колодія. – 2005.

16. Шнейдер Л. Б. Девиантное поведение детей и подростков / Л. Б. Шнейдер. – М. : Академический Проект; Трикста, 2005. – 309 с.

Дата надходження до редакції: 20.12.2016 р.

УДК 37.032

Олена ОВАДЮК,
старший викладач кафедри педагогіки,
психології та корекційної освіти
Рівненського ОШО

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

У статті проаналізовано зміст терміна «критичне мислення». Узагальнено сутність технології розвитку критичного мислення й обґрунтовано фази її реалізації у навчально-виховному процесі сучасної школи. Систематизовано методи розвитку критичного мислення відповідно до визначених фаз.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, технологія розвитку критичного мислення, навчально-виховний процес.

В статті проаналізовано содержание термина «критическое мышление». Обобщена сущность технологии развития критического мышления и обоснованы фазы ее реализации в учебно-воспитательном процессе современной школы. Систематизированы методы развития критического мышления в соответствии с определенными фазами.

Ключевые слова: мышление, критическое мышление, технология развития критического мышления, учебно-воспитательный процесс.

The content of the term «critical thinking» is analyzed in the article; the essence of the technology of critical thinking development is generalized, the implementation's phases of this technology in the teaching and educational process of modern school are substantiated; the methods of critical thinking development in accordance with specific phases are systematized.

Key words: thinking, critical thinking, technology

of critical thinking development, teaching and educational process.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства потребує суттєвих змін в освітній системі, спрямованих на розвиток особистості, громадянина, фахівця. У проекті Закону України «Про освіту» зазначено, що «метою повної загальної середньої освіти є гармонійний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, прагне до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого вибору і самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності» [8]. Тобто, кінцевим продуктом реформування освіти є випускник нової школи: особистість (цілісна, гармонійно розвинена, здатна до критичного мислення), патріот (з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і спроможний приймати відповідальні рішення), інноватор (здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, виявляти вміння вчитися та перевчатися, уникати усталених шаблонів і стереотипів) [4].

У контексті освітніх завдань, передбачених сучасними нормативними документами, ключовим, на нашу думку, є розвиток критичного мислення, адже особистість, здатна мислити критично, зможе акумулювати вміння, необхідні випускнику нової школи, та компетентно оперувати ними. Виходячи

з цього, вважаємо, що перспективним рішенням окресленої проблеми є упровадження у практику шкільної освіти технології розвитку критичного мислення як педагогічної системи, спрямованої на активізацію пізнавальної діяльності учнів, самостійності мислення, формування умінь здійснювати самоаналіз та самокорекцію, точність формулювання тверджень і обґрунтованість міркувань.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні основи розвитку критичного мислення досліджували Є. Архіпова, І. Бех, Н. Бібік, В. Білоусова, А. Бойко, В. Ільїн, В. Краєвський, М. Махмутов, О. Пометун, В. Савельєв, С. Сисоєва, М. Скагін, С. Терно, О. Тягло та ін. Закономірності функціонування критичного мислення в контексті загальних розумових процесів розглядали В. Біблер, М. Вертгеймер, Д. Вількеев, Дж. Гілфорд, І. Ільясов, З. Калмикова, Д. Клустер, І. Лернер, О. Матюшкін, М. Махмутов, О. Тихомиров та ін.

Критичне мислення як межу особи трактували Н. Березанська, Б. Зейгарник, І. Кожуховська, Т. Кудрявцев та ін., а як якість розуму – Е. де Боно, Д. Брунер, Д. Вертч, У. Джемс, Дж. Дьйої, М. Ліпман, М. Коул та ін. А. Бутенк, Р. Поул, Д. Халперн, Е. Ходос та ін. пов'язували критичне мислення з комплексом когнітивних і метакогнітивних стратегій та вмінь, що впливають на характер розумової діяльності. Педагогічні аспекти критичного мислення розкривали І. Загашев, С. Заїр-Бек, О. Марченко, К. Мередіт, Т. Олійник, Дж. Стіл, Ч. Темпл, С. Уолтер та ін.

Теоретичний аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що проблемі розвитку критичного мислення присвячено значну кількість праць зарубіжних науковців. Щодо вітчизняних, то їх менше, оскільки означене питання є відносно новим для української освіти, а отже, потребує подальшого вивчення.

Виходячи з цього, **метою статті** є узагальнення шляхів реалізації технології розвитку критичного мислення у навчально-виховному процесі школи та систематизація методів розвитку критичного мислення учнів відповідно до провідних фаз (стадій).

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку освіти критичне мислення розглядається як у психології, так і педагогіці. Термін «критичне мислення» як логічний процес відображення об'єктивної дійсності у світовій науковій практиці сприймається неоднозначно. Залежно від мети дослідження та практичної необхідності він набуває відповідних характеристик і уточнень [1]. Так, засновник Інституту критичного мислення М. Ліпман визначав критичне мислення як кваліфіковане, відповідальне мислення, що сприяє виникненню правильних суджень, адже воно, засноване на критеріях, виправляє себе (самовдосконалюється) та враховує контекст [7]. Д. Клустер трактує цей тип мислення як соціальний феномен, що використовується для вирішення нагальних проблем, Е. де Боно – як здатність аналізувати нестандартні ситуації, використовуючи різноманітні аргументи, а Р. Джонсон – як особливий вид розумової діяльності, який дозволяє сформулювати власне судження на запропоновану точку зору чи модель поведінки [2]. О. Тягло називає критичне мислення «просунутою сучасною логікою» та зауважує, що лише опанувавши хоча б основи логіки

та критичного мислення, людина, зіткнувшись із випадковою оманю або навмисною брехнею, здатна швидко і переконливо спростовувати їх, знайти та захистити істину, себе чи своїх близьких [10].

На нашу думку, **критичне мислення** – це вміння активно, творчо, індивідуально сприймати інформацію, різносторонньо її аналізувати, мати особисту незалежну точку зору, коректно її відстоювати та вміти застосувати набуті знання у практичній діяльності.

Ключові характеристики критичного мислення

- свобода та самостійність (здатність висловити ідею незалежно від інших);
- інформація як відправна, а не кінцева точка для розвитку (умовою генерування нової думки є опрацювання великого обсягу інформації);
- постановка питань як перший крок до розвитку критичного мислення (вміння розгледіти велику кількість питань та правильно їх сформулювати);
- здатність до діалогу та дискусії (перевірка і шліфування думки у процесі колективного обговорення);
- незалежність думки (спроможність знаходити власне вирішення і обґрунтовувати його об'єктивними доказами) [6].

Ідея розвитку критичного мислення зародилася у США півстоліття тому. Із середини ХХ століття вона стала актуальною для української освіти. Виходячи з цього, сучасний педагог має спрямувати практику своєї роботи на активне навчання учнів, використовуючи новітні технології, зокрема і технологію розвитку критичного мислення.

Означена технологія має забезпечувати такий комплекс **умов**:

- створювати у процесі навчання проблемні ситуації;
- пропонувати проблемні задачі;
- знайомити учнів із принципами та стратегіями критичного мислення;
- систематично створювати ситуації вибору;
- організовувати діалог у процесі розв'язання проблемних задач;
- передбачати письмове викладення міркувань учнів із подальшою рефлексією;
- надавати школярам право на помилку, а також моделювання ситуації та подальше її виправлення.

Дотримання цих вимог забезпечить усвідомленість, самостійність, рефлексивність, обґрунтованість, контрольованість та самоорганізованість мислення. Основним результатом навчання має стати вміння учнів думати критично.

Таке навчання є найкращою практикою, адже саме на активних заняттях учні засвоюють матеріал найбільш повно і з користю для себе, вони переконані, що вивчене зможуть застосувати у ситуаціях реального життя та продовжуватимуть навчатися самостійно [9; 5].

Важливим аспектом технології розвитку критичного мислення є вміння ставити запитання і навчальні цілі, відпрацьовувати різноманітні аргументи, приймати незалежні та продумані рішення. Даний процес складається з відповідних етапів, спрямованих на актуалізацію таких рівнів мислення школярів, як запам'ятовування, розуміння, застосування, аналізування, оцінювання, створення. Ці етапи представлено нами на рис.1.

Рис.1. Етапи формування запитань і цілей

Очевидним є те, що в учнів потрібно формувати всі рівні мислення, адже кожен наступний етап є логічним продовженням попереднього. Тому педагогові доцільно будувати навчальні заняття відповідно до фаз (стадій) розвитку критичного мислення, виокремлених у технології. Реалізація цих фаз сприятиме формуванню рівнів мислення учнів, починаючи від найнижчого до найвищого.

Фази (стадії) технології розвитку критичного мислення

- **Фаза евокації (актуалізації).** Мета – актуалізація та узагальнення наявних знань учнів, виклик інтересу до теми; формулювання проблеми та конкретизація цілей вивчення матеріалу.

- **Фаза побудови знань (осмислення)** – ознайомлення з новою інформацією, аналіз інформації, особисте розуміння – стадія реалізації змісту. Метою є розвиток творчого критичного мислення через постановку низки критичних запитань для кращого

розуміння, пошуку, осмислення матеріалу, відповідей на попередні питання; навичок самостійної роботи; пошукової та продуктивної евристичної діяльності.

- **Фаза консолідації (рефлексії).** Мета – персоналізувати знання; забезпечити їх міцність та глибину; усвідомити й осмислити актуальні знання та способи пізнавальної діяльності. Під час цієї фази учень повинен усвідомити вивчений матеріал і сформулювати особисту думку, ставлення до досліджуваної проблеми [5; 3].

Під час навчання за технологією розвитку критичного мислення учні повинні пройти три фази опанування матеріалом, оскільки кожна з них відтворює певний етап розвитку критичного мислення: **Актуалізація → Побудова знань → Консолідація.** Ці стадії можна порівняти зі стадіями життєвого циклу пшениці:

Фаза евокації (актуалізації) – зерно саджають у родючий ґрунт. Успіх заняття залежить не тільки від цього «зерна»: необхідно опиратися на ті знання, які вже є в учнів, подібно до того, як зерно має використати поживні речовини, що є в ґрунті

Після того, як проведено необхідну підготовчу роботу педагог переходить до **фази побудови знань (осмислення)** – зерно пускає коріння та проростає.

Завершується заняття **фазою консолідації (рефлексії)**. Пшениця починає колоситися, в колосі містяться зерна майбутніх рослин. Так і навчальне заняття може призвести до багатьох нових видів діяльності.

Життєвий цикл пшениці – від зерна до рослини і навпаки – нагадує нескінченний цикл навчання: компетентності формуються, опираючись на отримані раніше знання, аби розвиватися і рухатися вперед [5; 7].

Реалізація технології розвитку критичного мислення у навчально-виховному процесі школи

здійснюється з допомогою окремих методів, завдяки яким у школярів формуються вміння змістовно аргументувати, коректно відстоювати власну позицію, узагальнювати, робити висновки, знаходити шляхи виходу із проблемних ситуацій. Означені методи відповідно до існуючих фаз систематизовано нами в таблиці.

Таблиця

Реалізація технології розвитку критичного мислення

Фази	Методи	Результат
Актуалізація (евокація)	<ul style="list-style-type: none"> - знаю – хочу знати – дізнався; - прогнозування за ілюстрацією; - асоціативний куцц; - мозковий штурм; - кошик ідей (брейнстормінг); - правильно/неправильно; - «товсті/тонкі» запитання; - дерево припущень; - алфавіт 	<ul style="list-style-type: none"> - активізація у пам'яті учнів уже наявної інформації; - узагальнення знань із теми (зокрема й помилкових уявлень та ідей); - установлення мети навчання; - зосередження уваги учнів на певній темі; - мотивація
Побудова знань (осмислення)	<ul style="list-style-type: none"> - шість капелюхів мислення; - зигзаг; - фішбон (рибна кістка); - ІНСЕРТ (інтерактивна система запису для ефективного читання і міркування); - ромашка Блума; - логічний ланцюжок; - карусель; - подвійний щоденник; - перехресна дискусія; - мозаїка проблем 	<ul style="list-style-type: none"> - засвоєння нової інформації; - розвиток навичок самостійної роботи та пошукової діяльності; - уміння замислюватися над підтекстом, ставити перед собою проблеми й запитання, знаходити шляхи їх вирішення; - узагальнення матеріалу та вміння робити висновки; - поєднання змісту заняття з особистим досвідом учнів
Консолідація (рефлексія)	<ul style="list-style-type: none"> - кластер; - сенкан; - есе; - вільне письмо; - переплутані логічні ланцюжки; - плюс – мінус – цікаво; - лист по колу; - ІДЕАЛ 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення міцності, глибини знань; - усвідомлення способів набуття цих знань; - формулювання власної думки та ставлення до матеріалу; - інтерпретація визначених ідей

Представлена нами систематизація – орієнтована і не претендує на вичерпність. Більшість методів є спільними для реалізації двох або трьох існуючих фаз, тобто все залежить від теми заняття, мети та шляхів її впровадження.

Висновок. Зважаючи на викладене вище, розвиток критичного мислення учнів є необхідним аспектом у реформуванні сучасної освіти, адже сприяє переходу навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування певної суми знань, на самостійне їх осмислення. Критичне мислення не зводиться до певного алгоритму та не пронизане стереотипами й стандартами. Воно виявляється у здатності людини не піддаватися впливу чужих думок, об'єктивно оцінювати та відстоювати свою позицію, ретельно

перевіряти свої рішення, зважувати всі аргументи. Систематизовані в дослідженні методи розвитку критичного мислення спрямовані на встановлення рівноправних партнерських стосунків між педагогом і школярами, організацію в процесі навчання продуктивної співпраці тих, хто навчається, орієнтацію навчання на результат і набуття учнями провідних компетентностей.

Очевидним є те, що формувати критичне мислення в учнів здатен лише той педагог, в якого на високому рівні розвинутий даний тип мислення. Крім того, цей процес не є доконаним, а потребує постійної роботи над собою. Саме цей аспект проблеми стане перспективою наших подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Архіпова Є. О. Критичне мислення як необхідна складова розумової діяльності людини в межах сучасного інформаційного суспільства / Є. О. Архіпова, О. В. Ковалевська // Гуманітарний часопис. – 2012. – № 2. – С. 34–38.

2. Ганаба С. «Навчати мисленню»: епістемологічний проект Метью Ліпмана [Електронний ресурс] / С. Ганаба. – Режим доступу : file:///C:/Users/Aliona/Desktop/Стаття%20Крит.мисл/Vird_2013_29_3.pdf. – Назва з екрана.

3. Головка І. Г. Упровадження стратегії розвитку критичного мислення на уроках англійської мови / І. Г. Головка, І. Р. Талабішка // Наука і освіта. – 2014. – № 2. – С. 72–77.

4. Концепція «Нова школа» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/Новини%202016/08/21/2016-08-17-3-.pdf>. – Назва з екрана.

5. Кроуфорд А. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд, В. Саул, С. Метьюз, Д. Макінстер ; наук. ред. та передм. О. І. Пометун. – К. : Плеяди, 2006. – 220 с.

6. Критичне мислення: ключові характеристики та вправи для його розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etwinning.com.ua/content/files/659841.pdf>. – Назва з екрана.

7. Методика розвитку критичного мислення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>. – Назва з екрана.

8. Проект Закону України «Про освіту» № 3491-д від 04.04.2016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/gromadske-obgovorennya-zakonoproektu>. – Назва з екрана.

9. Терно С. О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : [посібник для вчителя] / С. О. Терно. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 105 с.

10. Тягло О. В. Критичне мислення : навчальний посібник / О. В. Тягло. – Х. : Основа, 2008. – 192 с.

Дата надходження до редакції: 01.11.2016 р.

УДК 659.1-027.512:005.336.2

Ірина ТІТАРЕНКО,
аспірант Національного університету
«Києво-Могилянська академія»,
магістр менеджменту організацій та адміністрування,
викладач вищої школи

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ РЕКЛАМИ ТА ЗВ'ЯЗКІВ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

У статті розкрито загальні положення організації і проведення констатувального етапу педагогічного експерименту з перевірки ефективності педагогічних умов формування конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців із реклами та зв'язків з громадськістю в процесі професійної підготовки, до яких віднесено уточнення критеріїв і показників рівнів сформованості конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців із реклами та зв'язків з громадськістю, а також аналіз констатувальних замірів рівнів сформованості конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців із реклами та зв'язків з громадськістю.

Ключові слова: конфліктологічна компетентність, рівні сформованості конфліктологічної компетентності, фахівці із реклами та зв'язків з громадськістю.

В статті раскрыты общие положения организации и проведения констатирующего этапа педагогического эксперимента по проверке эффективности педагогических условий формирования конфликтологической компетентности будущих специалистов по рекламе и связям с общественностью в процессе профессиональной подготовки, к которым отнесены уточнение критериев и показателей уровней сформированности конфликтологической компетентности будущих специалистов по рекламе и связям с общественностью, а также анализ констатирующих замеров уровней сформированности конфликтологической компетентности будущих специалистов по рекламе и связям с общественностью.

Ключевые слова: конфликтологическая компетентность, уровни сформированности конфликтологической компетентности, специалисты по рекламе и связям с общественностью.